Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 342

“XABEAS KORPUS” — SHAXS ERKINLIGI VA DAVLAT HOKIMIYATI O‘RTASIDAGI MUVOZANATNI TA’MINLASH INSTITUTI SIFATIDA

Mavludaxon Sobirjon qizi Jalolova*
FarDU mustaqil tadqiqotchisi
✉ fmza1888gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisda “Xabeas korpus” institutining mazmun-mohiyati, shaxsning erkinligi va shaxsiy daxlsizligini ta’minlashdagi o‘rni hamda davlat hokimiyati vakolatlarini huquqiy jihatdan cheklashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Xabeas korpus shaxsning noqonuniy yoki asossiz ushlab turilishi va qamoqqa olinishi ustidan sud nazoratini ta’minlovchi muhim huquqiy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Uning asosiy vazifasi davlat organlarining shaxs erkinligini cheklashga qaratilgan harakatlari qonuniyligi va asosliligini mustaqil sud tomonidan tekshirish imkoniyatini yaratishdan iborat. O‘zbekiston Respublikasida mazkur institutning konstitutsiyaviy asoslari va shaxs erkinligini himoya qilish mexanizmlari takomillashib bormoqda. Xususan, amaldagi Konstitutsiyaning 27-moddasida har kimning erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqi kafolatlangan hamda hibsga olish, qamoqqa olish va qamoqda saqlashga faqat sud qaroriga ko‘ra yo‘l qo‘yilishi belgilangan. Tezisda xabeas korpusning sud hokimiyati mustaqilligi, qonun ustuvorligi va inson huquqlarini ta’minlash bilan uzviy bog‘liqligi yoritiladi.

Kalit so‘zlar

xabeas korpus, shaxs erkinligi, shaxsiy daxlsizlik, inson huquqlari, sud nazorati, davlat hokimiyati, qonun ustuvorligi, hibsga olish, qamoqqa olish, konstitutsiyaviy kafolat.

DOI: 10.5281/zenodo.23281659

KIRISH

Inson huquq va erkinliklarini ta’minlash demokratik huquqiy davlatning asosiy belgilaridan biridir. Davlat jinoyatchilikka qarshi kurashish, jamoat xavfsizligini ta’minlash va huquq-tartibotni muhofaza qilish maqsadida ayrim hollarda shaxsning erkinligini cheklash vakolatiga ega. Biroq bunday vakolat mutlaq bo‘lishi mumkin emas. Chunki davlatning majburlov vakolatlari bilan shaxsning fundamental huquqlari o‘rtasida huquqiy muvozanat mavjud bo‘lishi zarur. Ana shunday muvozanatni ta’minlovchi muhim huquqiy institutlardan biri — “Xabeas korpus” institutidir. “Habeas corpus” lotincha ibora bo‘lib, mazmunan shaxsni sud oldida ko‘rsatish va uning ushlab turilishi qonuniyligini tekshirtirish mexanizmini anglatadi. Huquqiy adabiyotlarda u, avvalo, davlat tomonidan shaxsning erkinligini noqonuniy cheklashining oldini olishga qaratilgan sud-huquqiy vosita sifatida izohlanadi. Xabeas korpusning mohiyati shaxsning aybdor yoki aybsizligini aniqlashdan ko‘ra, uni ushlab turish yoki qamoqda saqlashning huquqiy asoslari mavjudligini sud tomonidan tekshirishdan iborat.

Xabeas korpus institutining tarixiy shakllanishi ingliz huquq tizimi bilan chambarchas bog‘liq. Keyinchalik mazkur mexanizm turli huquqiy tizimlarda insonning jismoniy erkinligini himoya qilish vositasi sifatida rivojlandi. Hozirgi zamon huquqiy yondashuvida xabeas korpus faqat tarixiy-huquqiy institut emas, balki davlat tomonidan amalga oshiriladigan majburlov choralarining qonuniyligi ustidan sud nazoratining muhim ko‘rinishi hisoblanadi. Xabeas korpusning asosiy mazmuni uchta muhim element orqali namoyon bo‘ladi. Birinchidan, shaxsning erkinligi qonun bilan kafolatlanadi. Ikkinchidan, davlat organlarining shaxsni ushlab turish yoki qamoqqa olishga doir qarorlari huquqiy asosga ega bo‘lishi kerak. Uchinchidan, shaxs bunday cheklovning

qonuniyligini sudda ko‘rib chiqishni talab qilish imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim.

Mazkur institutning ahamiyati shundaki, u davlat hokimiyati vakolatlarining amaliy chegaralarini belgilaydi. Agar shaxsni ushlab turish yoki qamoqda saqlash masalasi faqat ijro etuvchi yoki tergov organlarining qaroriga bog‘liq bo‘lsa, davlat majburlov vakolatlaridan ortiqcha foydalanish xavfi yuzaga kelishi mumkin. Sud nazoratining mavjudligi esa bunday vakolatlarning qonuniylik, zarurat va mutanosiblik mezonlari asosida amalga oshirilishiga xizmat qiladi.

Xalqaro huquqiy yondashuvda ham shaxsning hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi ustidan sudga murojaat qilish huquqi muhim kafolat sifatida qaraladi. BMTning Inson huquqlari bo‘yicha materiallarida hibsga olingan yoki qamoqda saqlanayotgan shaxsning sud oldida o‘zini himoya qilish va ushlab turish qonuniyligini kechiktirmasdan tekshirtirish huquqi xabeas korpus tamoyili bilan bog‘lanadi. Shu nuqtayi nazardan, xabeas korpusni faqat jinoyat-protsessual institut sifatida emas, balki inson huquqlarini himoya qilishning umumiy konstitutsiyaviy mexanizmi sifatida ham baholash mumkin. Uning yordamida shaxs davlat organlari bilan munosabatlarda huquqiy jihatdan himoyalangan subyekt sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasida ham shaxs erkinligi va sud nazoratiga oid konstitutsiyaviy kafolatlar mustahkamlangan. Amaldagi Konstitutsiyaning 20-moddasida insonning huquq va erkinliklari daxlsizligi, ulardan sud qarorisiz mahrum etish yoki ularni cheklashga yo‘l qo‘yilmasligi hamda davlat organlari tomonidan qo‘llanadigan huquqiy ta’sir choralari mutanosiblik prinsipiga asoslanishi belgilangan. Konstitutsiyaning 27-moddasi esa bevosita shaxsning erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga bag‘ishlangan. Unda hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga olinishi, ushlab turilishi, qamoqqa olinishi yoki uning ozodligi boshqacha tarzda cheklanishi mumkin emasligi ko‘rsatilgan. Shuningdek, hibsga olishga, qamoqqa olishga va qamoqda saqlashga faqat sud qaroriga ko‘ra yo‘l qo‘yilishi, sud qarorisiz shaxsni 48 soatdan ortiq ushlab turish mumkin emasligi mustahkamlangan. Mazkur normalar xabeas korpus institutining asosiy g‘oyasi bilan bevosita bog‘liqdir. Ya’ni, davlat organlari shaxs erkinligini cheklash vakolatiga ega bo‘lsa-da, bu vakolat qonun bilan chegaralanadi va sud nazorati ostida amalga oshiriladi. Natijada davlat hokimiyatining xavfsizlik va huquq-tartibotni ta’minlash manfaatlari bilan shaxsning erkinlik huquqi o‘rtasida huquqiy muvozanat yuzaga keladi.

Xabeas korpusning yana bir muhim jihati — sud hokimiyatining mustaqilligi bilan bog‘liqligidir. Sud davlatning boshqa organlaridan mustaqil ravishda shaxs erkinligini cheklash uchun yetarli huquqiy asoslar mavjud yoki mavjud emasligini baholashi kerak. Shu sababli xabeas korpusning samaradorligi nafaqat qonunchilikda tegishli normalarning mavjudligiga, balki sud nazoratining amalda mustaqil va samarali amalga oshirilishiga ham bog‘liq. Shuningdek, xabeas korpus shaxsning himoyalanish huquqi bilan ham chambarchas aloqador. Amaldagi Konstitutsiyada shaxs ushlangan paytdan boshlab advokat yordamidan foydalanish huquqiga ega ekanligi belgilangan. Bu qoida shaxs erkinligini cheklash jarayonida protsessual kafolatlarning kuchaytirilishiga xizmat qiladi.

Xabeas korpusning davlat hokimiyati va shaxs o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashdagi ahamiyatini quyidagi jihatlarda ko‘rish mumkin:

1. **Noqonuniy hibsning oldini olish.** Sud nazorati shaxsni asossiz ravishda ushlab turish yoki qamoqqa olish holatlariga huquqiy baho berish imkonini yaratadi.
2. **Davlat organlari vakolatlarini chegaralash.** Tergov va boshqa vakolatli organlarning majburlov choralarini qo‘llash vakolati qonun va sud nazorati bilan chegaralanadi.
3. **Shaxs huquqlarining ustuvorligini ta’minlash.** Davlat manfaatlari mavjud bo‘lgan taqdirda ham shaxsning fundamental huquqlari qonuniylik va mutanosiblik talablariga muvofiq cheklanishi kerak.
4. **Sud hokimiyatining rolini kuchaytirish.** Xabeas korpus sudni davlat majburlov vakolatlarining qonuniyligi ustidan real nazorat qiluvchi institut sifatida namoyon etadi.
5. **Huquqiy davlat prinsipini mustahkamlash.** Davlat organlari ham qonun talablariga bo‘ysunishi, shaxs huquqlarini cheklash esa aniq huquqiy asosga ega bo‘lishi lozim.

Shu bilan birga, xabeas korpusni samarali qo‘llash faqat normativ-huquqiy bazaning mavjudligi bilan cheklanmaydi. Sudlarning mustaqilligi, advokaturaning samarali faoliyati, shaxsga o‘z huquqlarining tushunarli tilda izohlanishi, sudga murojaat qilishning amaliy jihatdan qulayligi ham mazkur institutning real sama-

radorligiga ta’sir qiladi. Shu sababli xabeas korpusni rivojlantirish inson huquqlarini himoya qilish tizimining boshqa elementlari bilan birgalikda amalga oshirilishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, xabeas korpus instituti shaxs erkinligi va davlat hokimiyati o‘rtasidagi huquqiy muvozanatni ta’minlashga xizmat qiladigan muhim demokratik-huquqiy mexanizmdir. Uning asosiy vazifasi davlat organlarining shaxs erkinligini cheklashga qaratilgan harakatlari ustidan mustaqil va samarali sud nazoratini ta’minlashdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasining amaldagi Konstitutsiyasida shaxsning erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqi, hibsga olish va qamoqqa olishning sud qaroriga bog‘liqligi, 48 soatlik muddat bilan bog‘liq kafolatlar, advokat yordamidan foydalanish huquqi kabi qoidalar mazkur institutning konstitutsiyaviy mazmunini kuchaytiradi. Xabeas korpusni davlat hokimiyatini cheklash vositasi sifatida emas, balki **davlat vakolatlarini qonuniy, asosli va mutanosib amalga oshirishni ta’minlovchi huquqiy mexanizm** sifatida tushunish maqsadga muvofiq. Mazkur institutning samarali ishlashi inson huquqlarining amaliy himoyasini kuchaytirish, sud nazoratini mustahkamlash va qonun ustuvorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bo‘yicha rasmiy sharh va ma’lumotlar.
3. Cornell Law School, Legal Information Institute. *Habeas Corpus*.
4. Federal Judicial Center. *Jurisdiction: Habeas Corpus*.
5. United Nations Human Rights materials on judicial review of detention and habeas corpus.